

سبب سادگی و کوتاه بودن،
 در عین حال می تواند
 بیوندهنده ادبی با طبیعت
 باشد. برای جنگجویان
 امروزی که گرفتار نبرد
 کسب منفعت، سود و
 شهوت در جهان سر تا پا
 سوداگری معاصر هستند،
 بی شک هایکو، این شعر
 کوتاه، گریزگاهی خواهد
 بود تا برای دمی، جزئی از
 طبیعت باشند

با وجود تمام انکارها، شعر خطاب نشدن ها و ندیدن ها، هایکو همچنان جذاب است و این جذابیت تا بدان حد است که امروزه هایکو در هیچ جای دنیا و در هیچ زبانی، دست کم در میان اهل سخن و آه ای بیگانه نیست. با این که در زادگاهش فروتر از مرتبت تانکا و رنگا برای سخنوران است، اما بیرون از ژاپن حال سیاه صورت زیبایی شعر ژاپن است که ما را به سوی شرقی ترین کشور دنیا می کشاند، آنجا که به اعتقاد چینیان باستان «ریشه و خاستگاه خورشید» بود. با این همه هایکو چیست و راز جذابیت آن چیست؟

هایکو - Haiku - متشکل از دو کاجی «های» - Hai - به معنی باز یگر، هنرمند، هنرپیشه... و «کو» - Ku - به معنی یک قسمت از جمله یا شعر (معادل بیت در فارسی) است. در توضیح هایکو در دائرةالمعارف مشهور «کوچی بن» این گونه آمده است:

«شعری کوتاه در قالب هفده هجا به شکل ۵-۷-۵. مطلع آغازین قالب شعری رنگا را اخذ کرده و در آن فصل واژه و کیره جی وارد شده است. این نام بعد از حرکت انقلابی ماسانو کا شیکی در هایکای در اواسط دوره میجی (۱۸۶۸-۱۹۱۲) گسترش یافت و معمول شد. قبل از دوره ادو (۱۶۰۰-۱۸۶۷) آن در برگیرنده مطلع آغازین هایکای هم بود. همراه با تانکا دو جریان قالب شعری کوتاه در ادبیات ژاپن هستند. نظریه هایی هم وجود دارد که قالب و فصل واژه آن را نمی می کند.»

در این جا به توضیح و شرح هریک از این ها خواهیم پرداخت.

هجا در شعر ژاپنی:

شعر در زبان ژاپنی هجانبندی می شود و قالب شعری بر اساس تعداد هجاها تعریف می شود، چنان که گفته می شود هایکو هفده هجایی به صورت ۵-۷-۵ است و تانکا ۳۱ هجایی به صورت ۵-۷-۵ ۷-۷-۷. در زبان ژاپنی به جز حرف «ن» که گاه ساکن است، تمام حروف به یاری حروف صدادار

هایکو

قدرت الله ذاکری

شماره ۶۱
 مهرماه ۱۳۸۷
 فصل واژه تنها یک
 کلمه ساده نشان گر
 یکی از چهار فصل
 نیست، بلکه یک
 نیاز در هایکو است
 که هایکو را از حالت
 صرف یک تصویر
 ساده در زمان فراتر
 می برد و آن را با
 گذشته و خاطرات
 ارتباط می دهد

بلند یا کوتاه بعد خود تلفظ می‌شود و هیچ کدام ساکن نمی‌شود. هایکوی زیر از کوبتا ماتنارو (۱۸۸۹-۱۹۶۳) نحوه هجا بندی شعر در زبان ژاپنی را نشان می‌دهد:

A/ki/ka/ze/ya پنج هجا
Mi/zu/ni/o/chi/ta/ru هفت هجا
So/ra/no/i/ro پنج هجا

ترجمه:

باد پاییز

اقتاده در آب

رنگ آسمان

این که چرا تعداد هجاهای پنج و هفت انتخاب شده است؟ هنوز هم در بین محققین ژاپنی بحث‌ها ادامه دارد اما شناخته شده ترین توضیحی که وجود دارد این است که آن امری کاملاً طبیعی و بر اساس لذت شنیداری بردن ژاپنی‌ها است.

رنگا و هایکای:

در مورد خاستگاه و سرچشمه هایکو، همه کس می‌داند که آن بر گرفته از مطلع آغازین رنگا یا هایکای است. هر چند قدمت رنگا را تا کتاب «مان یوشو» هم پیش می‌برند اما به طور کلی رنگا قالب شعری است که در اوایل قرن پانزدهم میلادی شکل گرفت. تعداد هجاهای آن همانند تانکا ۳۱ هجا و به صورت ۵-۷-۵-۷-۷ بود. در آن فصل واژه به کار می‌رفت و سرشار از استعارات و تشبیه‌های شاعرانه بود. یک قرن بعد از رنگا قالب شعری دیگری درست همانند رنگا به نام هایکای شکل گرفت که در آن نیز از فصل واژه استفاده می‌شد. تفاوت عمده رنگا با هایکای از لحاظ محتوا بود، به خصوص که در هایکای از استعارات و تشبیهات به هیچ عنوان استفاده نمی‌شد. رنگا و هایکای را به دو قسمت (۵-۷-۵) و (۷-۷) تقسیم می‌کردند که به قسمت اول آن هوکو و به قسمت دوم آن آگه‌کو گفته می‌شد. در قرن نوزدهم و با حرکت انقلابی که ماسانوکا شیکی در هایکای ایجاد کرد قسمت اول یعنی هوکو به نام هایکو خوانده شد و از آن زمان به بعد نام هایکو و قاعده هفده هجا بودن بر آن ماند.

کیره‌جی:

معنی لغوی آن حرف جداکننده یا برنده است و اشاره به حرفی دارد که در وسط یا انتهای رنگا، هایکای یا هایکو می‌آید و به قسمت جداشده (پنج هجایی یا هفت هجایی) وجود مستقل می‌دهد. برای مثال هایکوی معروف باشو را نگاه کنید:

Fu/ru/i/ke/ya
Ka/wa/zu/to/bi/ko/mu
Mi/zu/no/o/to

ترجمه:

برکه قدیمی

صدای جهیدن عوکی

در آب

در این هایکو کیره‌جی حرف «ya» به معنی «و» است. کیره‌جی‌ها معمولاً حروفی هستند که به آخر اسامی اضافه می‌شوند، گاهی دارای معنی «و» گاهی بی‌معنی هستند. مسأله بسیار مهمی که باید به آن اشاره کرد این است که در کتابت هایکو در زبان ژاپنی دیده نمی‌شود که آن را به

صورت سه سطر بنویسند. حال این که در تمامی کتب ترجمه شده، هایکو را به صورت سه سطر می‌نویسند. این احتمالاً بدان جهت است که ویژگی ۵-۷-۵ بودن هایکو را به زبان ترجمه بیان کنند. در دوره موزوماچی (۱۳۹۲-۱۵۷۳) معمولاً هجده هجایی می‌گفتند که یک هجا کیره‌جی بود و بعضی هایکوهای ماتسونو باشو (۱۶۴۴-۱۶۹۴) نیز هجده هجایی است که یک هجای آن دربرگیرنده کیره‌جی است.

فصل واژه:

در جستجوی سرچشمه یک رود به سنگی عظیم یا کوهی برخورد می‌کنیم که در آنجا رود اصلی دو شاخه می‌شود و می‌پنداریم که به سرچشمه رسیده‌ایم اما در واقع چنین نیست. در «رنگا را سرچشمه هایکو» دانستن، به‌واقع همین گونه است و حال آن که باید سرچشمه هایکو را در چیزی بزرگتر جستجو کرد و آن جز دیدگاه خاص ژاپنی‌ها در برابر طبیعت نخواهد بود. بر خلاف دیدگاه ماتریالیستی غرب که فرد را از طبیعت جدا می‌کند، دیدگاه ژاپنی طبیعت را برادر یا خواهر فرد و شخص را با طبیعت، سازواری واحد می‌شمارد. در برخورد با اکثر ژاپنی‌ها، آنها خود را از «ژاپن، کشور شکوفه‌های گیلاس» معرفی می‌کنند. این دیدگاه در برابر طبیعت، بی‌شک خاستگاه اصلی هایکو است که به مرور زمان قواعد دیگر آن شکل گرفته است. فصل واژه حضور چشم‌گیر این دیدگاه در برابر طبیعت در هایکو و کلمه‌ای است که اشاره به زمان و فصل ظهور هایکو دارد. به طور کلی فصل واژه‌ها به چهار فصل اصلی بهار، تابستان، پاییز و زمستان و گاهی روزهای آغازین سال اشاره دارد. برای نمونه کرم ابریشم، تاب، پروانه و... بهارواژه؛ نجره، هلو و... تابستان واژه؛ ماه، خیزران، آخوندک و... پاییز واژه و مرغ باران، برف و... زمستان واژه هستند. در گاه‌شماری قدیم ژاپن هر فصل به شش قسمت و هر قسمت فصل دارای سه دسته فصل‌واژه مجزا یعنی در مجموع هفتاد و دو فصل‌واژه مجزا برای سال بود.

فصل واژه تنها یک کلمه ساده نشان‌گر یکی از چهار فصل نیست، بلکه یک نیاز در هایکو است که هایکو را از حالت صرف یک تصویر ساده در زمان فراتر می‌برد و آن را با گذشته و خاطرات ارتباط می‌دهد. ماه پاییز واژه است. بیان کلمه ماه در هایکو در حقیقت ما را با تمام گذشته‌ای که ماه در آن هست، پیوند می‌دهد.

اگر قرار است هایکو به زبانی دیگر سروده شود، چون عملاً ترجمه هفده هجایی و در قالب ۵-۷-۵ امکان ندارد، پس تنها باید در زمینه فصل‌واژه و دیدگاه به طبیعت مورد تقلید قرار گیرد. این بسیار مهم و سازنده خواهد بود.

ماتسونو باشو:

باشو بی‌شک مشهورترین هایکوسرای ژاپن - البته در نگاه دقیق‌تر او هایکای سرا - بود و هایکوی «برکه کهن» او معروف‌ترین هایکوی طول تاریخ است. نام اصلی او ماتسونو مونه‌فوسا است و در سال ۱۶۴۴ در نوته‌نو و در خانواده‌ای دهقان متولد شد. بعد از مرگ ارباب خود به کیوتو و بعد به ادو - توکیو امروزی - رفت و در نزد اساتید مختلف به کسب دانش پرداخت. در سال ۱۶۸۰ سریناهی علفی به نام باشوآن برای اقامت خود و شاگردانش ساخت که لقب باشو از اینجا به او داده شد. از این سال او و شاگردانش به سیر و سیاحت در گوشه و کنار ژاپن پرداختند و او بیشترین اشعار خود را به سبک هایکای در این سفرها سرود. کتاب «باریکه راه ولایات» او که حاصل سفرهای اوست، بهترین اثر او و در بردارنده بیشترین هایکای‌های اوست. باشو در سال ۱۶۹۴ در گذشت.

بر خلاف دیدگاه ماتریالیستی غرب که فرد را از طبیعت جدا می‌کند، دیدگاه ژاپنی طبیعت را برادر یا خواهر فرد و شخص را با طبیعت، سازواری واحد می‌شمارد

نظریه شیکی سر آغاز
هایکوی مدرن
ژاپن شد مجله
«هونوتوگیسو» هم که
در ابتدا در شهرستان
ماتسویاما منتشر
می شد به توکیو آمد
و نقش بسیار مهمی
در گسترش هایکو
ایفا کرد. سبکها
و گروههای پیشرو
زیادی بوجود آمدند

کشورهای مختلف گذاشت. از شاعران و نویسندگان مشهور که به اقرار خودشان از هایکو الهام گرفته‌اند می‌توان به پاول الوار (۱۸۹۵-۱۹۵۲)، ازرا پاوند (۱۸۸۵-۱۹۶۵)، تی اس الیوت (۱۸۸۸-۱۹۶۵)، رابیندرانات تاگور (۱۸۶۱-۱۹۴۱)، اوکتاویو پاز (۱۹۱۴-۱۹۹۸) و ... اشاره کرد.

جذابیت هایکو:

گسترش شگفت‌آور هایکو در جهان را نتیجه سه ویژگی عمده آن می‌دانند: نخست آن که هایکو پایان ندارد. چیزی به عنوان نتیجه در خود ندارد. هایکو یک روزنه برای ورود است. این آزادی در برداشت معمولاً جذابیت دارد. دوم آن که هایکو بیان ادبی ذن است. علاقه روزافزون به ذن با گسترش هایکو در جهان همزمان بوده است. سوم سادگی و رهایی هایکو از صنایع ادبی است. سادگی هایکو باعث شده است تا هیچ کس از نزدیک شدن به آن هراسی نداشته باشد.

در دفترچه‌های یادداشت به جا مانده از سربازان درگیر در جنگ جهانی دوم، اشعار زیادی به سبک هایکو دیده می‌شود. گفته می‌شود در ژاپن بیمارستانی وجود دارد که بیماران مبتلا به برخی بیماری‌های روانی را با هایکو درمان می‌کنند. در یک بررسی در سابقه افرادی که خودکشی کرده‌اند، مشخص شد صدها مورد از این افراد شعر شاعران سبک‌های آزاد را مطالعه کرده‌اند، در حالی که به ندرت کسی بود که هایکو بخواند و خودکشی کند. هایکو بسیار ساده و کوتاه است، در عین حال می‌تواند پیونددهنده آدمی با طبیعت باشد. برای جنگجویان امروزی که گرفتار نبرد کسب منفعت، سود و شهرت در جهان سرتا پا سوداگری معاصر هستند، بی‌شک هایکو، این شعر کوتاه، گریزگاهی خواهد بود تا برای دمی، جزئی از طبیعت باشند.

Kankasaya / Iwani shimhairu / Seminokoe

سکوت
در جان صخره‌ها
آوای زنجیره‌ها
باشو

Harukaze ya / Tēnaga ushite / Ietooshi

باد بهاری
موج شکن طولانی
خانه در دور دست
یوسا بوسون (۱۷۱۶-۱۷۸۳)

Maki o waru / imōto waru / fuyugomori

هیزم می‌شکند
خواهر کوچکم تنها
تمام زمستان در خانه
ماساتوکا شیکی

Seki wo shitemo hitori

سرفه هم که می‌کنم
تنهاییم
هوسای (نمونه هایکوی بدون وزن)

ماساتوکا شیکی:

در سال ۱۸۹۳ ماساتوکا شیکی مقاله‌ای درباره هایکو در مجله «ژاپن» چاپ و انقلابی در هایکوی ژاپنی پدید آورد. او در سال ۱۸۶۷ در شهرستان ماتسویاما به دنیا آمد. او بعد از استخدام در مجله ژاپن، مقالاتی در زمینه هایکو نوشت. در سال ۱۸۹۲ کتابی با نام «تقسیم‌بندی هایکو» نوشت که در آن برای اولین بار نظریه تقسیم‌بندی هایکو بر اساس فصل‌واژه را مطرح کرد که هنوز هم در چاپ کتاب‌های هایکو بکار می‌رود. بعد از آن او در کتابی با نام «وراجی‌های باشو» به انتقاد از باشو پرداخت و نام هایکو و قالب هفده هجایی (۵-۷-۵) را برای آن برگزید. نظریه‌های شیکی سرآغاز هایکوی مدرن ژاپنی شد و با تأسیس مجله هایکوی «هونوتوگیسو» به سردبیری شیکی، هایکوی مدرن با سرعت پیشرفت کرد. شیکی خیلی زود و در حالی که تنها سی و پنج سال داشت در گذشت.

هایکوی مدرن:

نظریه شیکی سرآغاز هایکوی مدرن ژاپن شد. مجله «هونوتوگیسو» هم که در ابتدا در شهرستان ماتسویاما منتشر می‌شد به توکیو آمد و نقش بسیار مهمی در گسترش هایکو ایفا کرد. سبک‌ها و گروه‌های پیشرو زیادی بوجود آمدند و نظریه‌های مختلفی نیز ارائه شد. حتی فصل‌واژه و هفده هجا بودن هایکو هم زیر سؤال رفت و شاعرانی به سرودن هایکوی بدون فصل‌واژه و وزن اقدام کردند. معروف‌ترین این شاعران هوسایی (۱۸۸۵-۱۹۲۶) و ساتوکا (۱۸۸۲-۱۹۴۰) بودند.

جهانی شدن هایکو:

اندک‌زمانی پس از آن که شیکی درگذشت، ترجمه هایکو به زبان‌های انگلیسی، آلمانی و فرانسوی آغاز شد. اولین مترجمین هایکو استادان مدعو دانشگاه توکیو بودند که در برخورد با فرهنگ ژاپن متوجه غنای آن شدند و در برگشت به کشورشان ترجمه آثار ادبی ژاپن و از جمله هایکو را شروع کردند. مجموعه هایکوهای ترجمه‌شده خیلی زود تأثیری شگرف بر ادبیات

